

Początki demokratycznych przemian ustrojowych na Węgrzech Przesłanki, przebieg wydarzeń, implikacje roku 1990

EWA FOGELZANG-ADLER

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Na przełomie lat 80-tych i 90-tych XX wieku w państwach Europy Środkowej i Wschodniej zaszły radykalne przeobrażenia, które rozpoczęły się w Polsce i na Węgrzech a zakończyły w Rumunii. Dla rzeczywistych przemian polityczno-ustrojowych i zainicjowania procesu reform prowadzących do osiągnięcia sukcesu w węgierskiej transformacji systemowej istotną rolę odegrały wydarzenia rozgrywające się od połowy lat 80-tych. W marcu 1985 r. uchwalono nową ordynację wyborczą do Zgromadzenia Krajowego, dzięki której weszło do niego kilkudziesięciu posłów niezależnych¹. W czerwcu 1985 r. odbyło się pierwsze spotkanie węgierskich działaczy opozycyjnych². We wrześniu 1987 r. powołano Węgierskie Forum Demokratyczne (MDF)³. O jego otwartej formule świadczył udział w spotkaniach Imre Pozsgaya, czołowego działacza Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (MSZMP), nazywanego niekiedy „węgierskim Gorbaczowem”⁴. We wstępnym okresie przeobrażeń zachodzące zmiany przebiegały w kilku

¹ W. Brodziński, *System konstytucyjny Węgier*, Warszawa 2003, s. 15; tenże, *Prawo wyborcze do parlamentu Republiki Węgier*, (w:) *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, Zakamycze 2006, s. 268; J. Kochanowski, *Węgry*, Warszawa 1997, s. 178 i in.

² Polityczną „odwilż” umożliwiły działania prowadzone przez Michała Gorbaczowa po dojściu do władzy w 1985 r. Zob. A. Czyż, R. Głajcar, K. Krysiel, *Węgry*, (w:) *Władza państwowa i administracja publiczna w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, Toruń 2007, s. 303; M. Lechowska, *Węgrzy patrzą na swą historię (1945-2003)*, Warszawa 2004.

³ W następnym roku zaczął działać Związek Wolnych Demokratów (SZDSZ), który powstał na bazie utworzonej w 1980 r. Sieci Wolnych Inicjatyw oraz Związek Młodych Demokratów (FIDESZ). Zob. R. Głajcar, K. Krysiel, *Węgry*, (w:) *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, Katowice 2005, s. 420.

⁴ B. Góralczyk, *Węgry. Transformacja pokomunistyczna*, Warszawa 2003, s. 47. Zob. także: *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech 1990-1998*, red. M. Schmidt i L. Gy. Toth, Budapeszt-Warszawa 2001.

etapach: pierwszy (od 1987 r. do lutego 1989 r.) charakteryzował się ujawnieniem inicjatyw reformatorskich w MSZMP oraz aktywizacją polityczną obywateli, tworzących ruchy społeczne przekształcone później w partie polityczne; drugi (marzec – październik 1989 r.) związany był z negocjacjami prowadzonymi pomiędzy partią rządzącą a opozycją; trzeci (od października 1989 r. do marca – kwietnia 1990 r.) cechowało dopuszczenie społeczeństwa do udziału w podejmowanych decyzjach politycznych; czwarty etap rozpoczęty po marcu-kwietniu 1990 r. obejmował wprowadzanie kolejnych rozwiązań prawno-ustrojowych⁵.

Przyspieszenie tempa przemian politycznych nastąpiło po ustąpieniu Jánoša Kádára w maju 1988 r. ze stanowiska sekretarza generalnego MSZMP⁶. Podczas krajowej konferencji zdecydowano, że zastąpi go Károly Grósz, a członkami Biura Politycznego zostaną przedstawiciele nurtu reformatorskiego – Imre Pozsgay i Miklós Neméth. W połowie roku kierownictwo MSZMP zaakceptowało zmiany w ustawie zasadniczej, chcąc pełnić rolę „przodującej siły” po uprzednim uzyskaniu zaufania społeczeństwa. Rozszerzona interpretacja znowelizowanej w listopadzie 1988 r. ustawy o stowarzyszeniach pozwoliła na kształtowanie się od przełomu 1988/1989 r. systemu wielopartyjnego⁷. Przeprowadzono powszechną dyskusję, dotyczącą ustaleń odnoszących się do tego czy należy opracować nową ustawę zasadniczą, czy znowelizować dotychczas obowiązującą konstytucję z 1949 r.⁸.

⁵ Zob. A. Bozóki, *Narodziny nowego ładu politycznego na Węgrzech*, (w:) *Wybory i narodziny demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Raciborski, Warszawa 1991; B. Dziemidok-Olszewska, *System polityczny Węgier*, (w:) *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2005; J. Wojnicki, *Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku*, Warszawa 2002; *Odmiany i oblicza komunizmu. Węgry, Polacy i inni*, red. M. Koźmiński, Warszawa 2007.

⁶ Węgry, którzy popierali jego ekipę za cenę po prawy stopy życiowej przestali mu udzielać poparcia po 1986 r., gdy rozpoczął się kryzys gospodarczy. A. Czyż, R. Glajcar, K. Krysienieł, *Węgry*, op. cit., s. 302-303.

⁷ Na legalne działanie partii politycznych pozwoliła uchwalona przez parlament w styczniu 1989 r. ustawa o wolności zrzeszania i demonstrowania swoich poglądów. Ustawa II z 1989 r., „*Magyar Közlöny*” 1989, nr 5.

⁸ T. Mołdawa, *Transformacja systemów konstytucyjnych w Europie Środkowo-Wschodniej*, (w:) *Historia, polityka, stosunki międzynarodowe. Księga pamiątkowa na 65-lecie prof. Józefa Kukulki*, Warszawa 1994.

Ważnym etapem była tzw. „rewolucja negocjowana”⁹. W styczniu 1989 r. komisja kierowana przez ministra sprawiedliwości przygotowała założenia do konstytucji. Na ich podstawie opracowano projekt, przedstawiony 8 marca na posiedzeniu Zgromadzenia Krajowego, w którym postulowano m.in. konieczność rezygnacji z kierowniczej roli partii komunistycznej, likwidację Rady Prezydenckiej, przywrócenie urzędu prezydenta, wprowadzenie zasady podziału władzy, zniesienie ograniczeń w zakresie praw i wolności obywateli¹⁰. 10 i 11 lutego 1989 r. Komitet Centralny MSZMP zrezygnował z jednej z podstawowych zasad tzw. „realnego socjalizmu”, tzn. hegemonicznej roli partii marksistowsko-leninowskiej, próbując powstanie pluralistycznego systemu partyjnego¹¹. Wymiar symboliczny miał uroczysty pogrzeb przywódcy powstania 1956 r. Imre Nagya, który odbył się w Budapeszcie 16 czerwca 1989 r. W 31 rocznicę śmierci – 6 lipca – została ogłoszona jego rehabilitacja, tego samego dnia umarł János Kádár.

W 1989 r. funkcjonowały partie opozycyjne zróżnicowane ideologicznie i programowo. Dlatego 22 marca, przed przystąpieniem do rozmów przedstawiciele opozycji z ekipą sprawującą władzę, rozpoczęły się obrady „opozycyjnego okrągłego stołu”¹². Przed spotkaniem ze

⁹ Por. A. Bozóki, *Narodziny nowego ładu politycznego na Węgrzech*, op. cit., s. 34 i nast.

¹⁰ Na Węgrzech w wyborach parlamentarnych, które odbyły się w listopadzie 1945 r. wygrała prozachodnia Niezależna Partia Drobnych Właścicieli-Rolników (NPDR). Po wyborach z 31 sierpnia 1947 r. partia komunistyczna uzyskała pełnię władzy. Później zdelegalizowano partie opozycyjne i zaczął funkcjonować system monopartyjny, choć formalnie brak było uregulowań prawnych zabraniających działalności partiom politycznym innym niż partia marksistowsko-leninowska. Zob. J. R. Nowak, *Jak umierała węgierska demokracja (1945-1948)*, (w:) *Czy Europa Środkowo-Wschodnia mogła się wybić na wolność? Materiały z sesji na ukowej*, red. T. Kisielewski i N. Kasperek, Olsztyn 1996, s. 60.

¹¹ Nowelą konstytucyjną z 18 października 1989 r. usunięto wprowadzony w 1972 r. zapis o kierowniczej roli partii komunistycznej. Dużą rolę odegrała ustawa o działalności i gospodarce partii. Ustawa XXXI z 1989 r., „Magyar Közlöny”, nr 74; Ustawa XXXIII z 1989 r., „Magyar Közlöny” 1989, nr 77. Por. *Konstytucja Republiki Węgierskiej*, tłum. i wstęp H. Donath, Warszawa 1992, s. 12; H. Donath, *Zgromadzenie Krajowe. Parlament Republiki Węgierskiej*, Warszawa 1993, s. 6.

¹² Brali udział przedstawiciele: Węgierskiego Forum Demokratycznego (MDF), Związku Wolnych Demokratów (SZDSZ), Związku Młodych Demokratów (FIDESZ), Węgierskiej Partii Ludowej (MNP), Niezależnej Partii Drobnych Właścicieli-Rolników (FKGP), Węgierskiej Partii Socjaldemokratycznej (MSZDP), Niezależnej Demokratycznej Ligii Wolnych Związków Zawodowych, Stowarzyszenia im. Endre Bajcsy-Zsilinszkiego.

stroną rządową starano się wypracować wspólnie stanowisko konsolidujące poglądy opozycji. Po przeprowadzonych z rządem uzgodnieniach przygotowawczych, 13 czerwca 1989 r., rozpoczęto obrady tzw. „narodowego okrągłego stołu”, nazywanego również „trójkątnym stołem”¹³. Brała w nich udział strona rządowa, opozycyjna oraz osoby wydelegowane przez powiązane z władzą organizacje społeczne i zawodowe¹⁴. Prowadzone przez kilka miesięcy negocjacje zakończyły się 18 września porozumieniem, m.in. co do zakresu nowelizacji konstytucji oraz przywrócenia instytucji prezydenta. Najwięcej kontrowersji wywoływały rozbieżności dotyczące sposobu elekcji (wybory bezpośrednie czy pośrednie) oraz terminu wyborów głowy państwa (przed czy po wyborach do Zgromadzenia Krajowego). MSZMP optowała za wyborami powszechnymi, licząc, że zwycięży w nich wysunięty przez nią kandydat – Imre Pozsgay¹⁵. Także część opozycji opowiadała się za takim sposobem wyboru prezydenta. MDF chciała, aby wybory zostały przeprowadzone jesienią 1989 r. Na tego typu rozwiązanie nie zgodziły się SZDSZ i FIDESZ, które nie podpisały dokumentu końcowego „narodowego okrągłego stołu”. Pierwsza elekcja głowy państwa miała odbyć się w wyborach powszechnych, przed wyborami parlamentarnymi, do końca 1989 r., a kolejnych wyborów prezydenta dokonywałby parlament¹⁶. Efektem podziałów występujących w opozycji węgierskiej już na początku przemian demokratycznych było referendum dotyczące sposobu kreacji głowy państwa, przeprowadzone 26 listopada 1989 r. Wzięło

¹³ Opozycja odrzuciła kwietniowe zaproszenie do rozmów ze względu na to, że nie zostali w nim uwzględnieni przedstawiciele wszystkich ważnych wówczas organizacji opozycyjnych. Termin „trójkątny stół” symbolizował trzy obozy uczestniczące w prowadzonych negocjacjach: Węgierską Socjalistyczną Partię Robotniczą, przedstawiciele „okrągłego stołu opozycji”, reprezentacji „podmiotów sojusznicznych” partii komunistycznej.

¹⁴ Patriotyczny Front Ludowy, Związek Węgierskiej Młodzieży Demokratycznej, Krajowa Rada Węgierskich Kobiet, Krajowa Rada Związków Zawodowych, Węgierski Związek Uczestników w Ruchu Oporu i Antyfaszystów, Stowarzyszenie Lewicowej Alternatywy, Towarzystwo Ferencza Münnicha.

¹⁵ W Polsce rozwiązanie tego typu wyrażono hasłem: „nasz prezydent, wasz premier”. Zob. B. Dziemidok-Olszewska, *Instytucja prezydenta w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2003, s. 70.

¹⁶ Zob. W. Brodziński, *System konstytucyjny Węgier*, op. cit., s. 17; *Poker z prezydentem. Rozmowa z Elemerem Hankissem, ekspertem węgierskiej opozycji*, „Życie Warszawy” 24.11.1989.

w nim udział 58% obywateli, z których 50,07% opowiedziało się za tym, aby prezydenta wybierał parlament¹⁷.

Etap przemian ustrojowych „rewolucji negocjowanej” zamykała nowelizacja konstytucji z 18 października 1989 r. (m.in. usunięto zapis o dyktaturze proletariatu i przewodniej roli partii komunistycznej, wprowadzono nową nazwę państwa – Republika Węgierska, w miejsce Rady Prezydialnej powołano urząd prezydenta) oraz uchwalenie ustawy nr XXXV o trybie wyborów Prezydenta Republiki Węgierskiej¹⁸. Z punktu widzenia prawa była to nowelizacja konstytucji, ale niezwykle szeroki zakres zmian faktycznie wprowadził nowe treści. Swego rodzaju podsumowanie dokonujących się przemian stanowiła proklamacja nowej Republiki Węgierskiej¹⁹. Dokonał jej 23 października 1989 r. (w 33 rocznicę wybuchu rewolucji 1956 r.) tymczasowy prezydent Matyás Szűrös²⁰.

21 grudnia 1989 r. parlament wybrany w 1985 r. podjął uchwałę o samorozwiązaniu z dniem 16 marca 1990 r. 25 marca (I tura) i 8 kwietnia 1990 r. (II tura) przeprowadzone zostały demokratyczne wybory parlamentarne²¹. Były to wybory tranzycyjne, pierwsze zorganizowane po odzyskaniu przez obywateli węgierskich podstawowych swobód politycznych²². Obowiązywała ordynacja wyborcza (ustawa o wyborach deputowanych XXXIV z 1989 r.) uchwalona 20 października 1989 r. przez Zgromadzenie Krajowe²³. Każda z legalnie działających partii

¹⁷ Opowiedziano się przeciw wyborowi głowy państwa przed wyborami parlamentarnymi. M. Takacs, *Tryumf Wolnych Demokratów*, „Gazeta Wyborcza” 28.11.1989.

¹⁸ Zmiany obejmowały około 90% tekstu ustawy zasadniczej (łącznie około 100). Zob. J. Elster, *Tworzenie konstytucji w Europie Środkowej czyli przebudowa łodzi na pełnym morzu*, Warszawa 1994; R. Chruściak, *Zmiany w konstytucjach państw Europy Wschodniej. Prawnoporównawcze zagadnienia prawa konstytucyjnego*, Warszawa 1990.

¹⁹ W. Kamiński, *Węgry 1956-1989. Zwycięstwo po 33 latach*, „Gazeta Wyborcza” 24.10.1989.

²⁰ Zgromadzenie Krajowe 18 października 1989 r. zadecydowało, że funkcje prezydenta tymczasowo będzie sprawował jego przewodniczący. R. Wiśniewski, *Węgry '89*, „Polityka Polska” 1989, nr 14, W. Maziarski, *Węgry 1989 – rok przełomu*, „Obóz” 1990, nr 17, s. 192 i in.

²¹ 7 lutego odbył się szczyt polityczny z udziałem tymczasowego prezydenta, premiera i liderów najważniejszych partii politycznych, którego celem było uzgodnienie zasad funkcjonowania do czasu wyborów.

²² A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław 2004, s. 111; R. Głajcar, *Węgry (w:) Partie i systemy partyjne...*, s. 63-64.

²³ W 1990 r. obowiązywała 4-procentowa klauzula zaporowa. W 1994 r. podwyższono ją do 5%. Zob. W. Brodziński, *System konstytucyjny Węgier*, op. cit., s. 27-3; H. Donath,

politycznych posiadała prawo do zaprezentowania swojego programu²⁴. Spośród zarejestrowanych partii politycznych 28 zgłosiło swoich kandydatów²⁵. 9 partii posiadało kandydatów tylko w okręgach jednomandatowych. Z 19 pozostałych 12 zgłosiło przedstawicieli w liczbie żup uprawniającej do utworzenia list ogólnokrajowych a 7 posiadało regionalne listy wyborcze jedynie w 1-4 żupach²⁶. W drugiej turze wyborów brało udział 12 partii²⁷. Wyniki wyborów parlamentarnych 1990 r. kształtowały się następująco: MDF – 164 mandaty (42,49%), SZDSZ – 92 mandaty (23,83%), FKGP – 44 mandaty (11,40%), MSZP – 33 mandaty (8,55%), FIDESZ – 22 mandaty (5,70%), KDNP – 21 mandatów (5,44%), ASZ – 1 mandat (0,26%), wspólni kandydaci – 4 mandaty (1,04%), niezależni kandydaci – 6 mandatów (1,59%)²⁸.

W wyborach parlamentarnych 1990 r. zwyciężyły tzw. nowe partie polityczne²⁹. Najbardziej liczną reprezentację uzyskało MDF oraz SZDSZ. Po pierwszej turze wydawało się, że mają one wyrównane szanse. Dlatego pewnym zaskoczeniem był wynik drugiej tury, w której SZDSZ uzyskał w porównaniu z MDF dużo mniej mandatów, zwłaszcza w okręgach jednomandatowych. Kandydaci SZDSZ uzyskali mandaty tylko w 35 ze 176 okręgów jednomandatowych, zaś MDF w 114

Zgromadzenie Krajowe. Parlament Republiki Węgierskiej, Warszawa 1993, s. 9-11; R. Glajcar, *Węgry*, (w:) *Partie i systemy partyjne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Migalski, Sosnowiec 2005, s. 62-63.

²⁴ Zob. np. W. Kamiński, *Polityczna kostka Rubika*, „Gazeta Wyborcza” 23.03.1990.

²⁵ A. Adam (Le rôle nouveau de la Constitution. Rapport national hongrois, (w:) *Ten years of the democratic constitutionalism in Central and Eastern Europe. Materials of the Conference*, Kazimierz Dolny 2000, s. 112) podał, że w styczniu 1990 r. zarejestrowanych było 65 partii. R. Wiszniewski napisał, że na Węgrzech działały w 1990 r. 54 partie polityczne. Wybory parlamentarne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Polityczne konsekwencje systemów wyborczych, (w:) *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, red. A. Antoszewski i R. Herbut, Wrocław 1997, s. 87.

²⁶ Zob. *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, red. A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka, Wrocław 2003, s. 76.

²⁷ W pierwszej turze frekwencja wyniosła 65,1%, a w drugiej 45,4%. Była ona dość niska, jeżeli porówna się ją np. z NRD czy Czechosłowacją (96% frekwencja). W Polsce w wyborach 4.06.1989 r. wzięło udział 62,1% uprawnionych.

²⁸ A. Körösnéyi, *A magyar politikai rendszert, Osiris Kiado*, Budapest 1998, s. 153; www.valasztas.hu

²⁹ Por. A. Körösnéyi, *Węgierskie wybory parlamentarne – rok 1990*, (w:) *Wybory i narodziny demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Raciborski, Warszawa 1991.

okręgach. Nawet niektórzy dobrze znani liderzy SZDSZ nie zostali wybrani, gdyż mandat w okręgu z którego kandydowali otrzymał mniej znany przedstawiciel MDF. Przyczyn tego stanu rzeczy upatruje się w tym, że przed drugą turą kandydaci SZDSZ uzyskali poparcie jedynie od FIDESZ, a FKGP wspierała MDF³⁰. Istotną rolę odegrało zawarte przed drugą turą porozumienie wyborcze FKGP, MDF i KDNP, które zaapelowały do swoich zwolenników o oddawanie głosów na kandydatów partii wchodzących w skład koalicji w tych okręgach, w których ich przedstawiciel już nie brał udziału³¹. MSZDP uzyskała mniej niż 4% głosów, na co wpłynęły przede wszystkim rozgrywające się konflikty o charakterze wewnętrznym, i nie weszła do parlamentu³².

W wyniku odbycia rywalizacyjnych wolnych wyborów 23 maja 1990 r. powstał pierwszy demokratycznie wybrany gabinet węgierski. Premierem został Józef Antall, lider MDF, partii najliczniej reprezentowanej w parlamencie³³. Żadne z ugrupowań parlamentarnych nie

³⁰ Zob. np. „Gazeta Wyborcza” 29.03.1990; A. Boros, *Parlament się dzieli*, „Gazeta Wyborcza” 19.04.1990.

³¹ Zob. L. Benda, *System partyjny Węgier*, (w:) *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, red. A. Antoszewski i in., s. 78. Polska prasa podawała wyniki sondaży przedwyborczych, np. „Życie Warszawy” 24.11.1989.

³² W 1990 r. rozpoczął się na Węgrzech etap powrotu do systemu wielopartyjnego. Po drugiej wojnie światowej funkcjonował on na Węgrzech niecałe trzy lata (m.in.: Niezależna Partia Drobnych Rolników, Komunistyczna Partia Węgier, Partia Socjaldemokratyczna, Narodowa Partia Chłopska). Od 1948 r. zostały one podporządkowane Węgierskiej Partii Pracujących, która została utworzona z połączenia Komunistycznej Partii Węgier i Partii Socjaldemokratycznej. Po 1956 r. zmieniła ona nazwę na: Węgierska Socjalistyczna Partia Robotnicza (MSZMP). Partie opozycyjne pojawiły się na krótko na Węgrzech w 1956 r., np. Niezależna Partia Drobnych Właścicieli-Rolników (FKGP). W. Sokół, *Partie w systemach politycznych*, (w:) *Współczesne partie i systemy partyjne. Za gadnienia teorii i praktyki politycznej*, red. W. Sokół i M. Zmigrodzki, Lublin 2003, s. 157; T. Szymczak, *Ustrój europejskich państw socjalistycznych*, Warszawa 1988, s. 250; P. Sula, *Czynniki wpływające na proces kształtowania systemów partyjnych w państwach Grupy Wyszehradzkiej*, „Wrocławskie Studia Polityczne” 2004, nr 4, s. 90. M. Bihari, *Zmiana ustroju i władzy na Węgrzech (1989-1990)*, „Dziś. Przegląd Społeczny” 1991, nr 10, s. 112; K.B. Janowski, *Węgry. Rok 1989 (Próba analizy teoriopolitycznej)*, „Przegląd Polityczny” 1989, nr 1-2, s. 15.

³³ W. Jednaka napisała o nim: „antykomunista, polityk konserwatywny, zwolennik koncepcji »cudu gospodarczego« kanclerza Niemiec Ludwika Erharda oraz dokonania podobnych zmian na Węgrzech po obaleniu ustroju komunistycznego”. W. Jednaka, *Partie polityczne wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, (w:) *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, red. A. Antoszewski i R. Herbut, Wrocław 1997, s.

uzyskało większości pozwalającej utworzyć jednopartyjny gabinet. Koalicję rządową oparto na współpracy: MDF – 165 mandatów, FKGP – 43 mandaty i KDNP – 21 mandatów³⁴. MDF objęło osiem stanowisk (premiera, ministra spraw zagranicznych, ministra obrony, ministra sprawiedliwości, ministra przemysłu, ministra komunikacji, ministra ochrony środowiska, ministra bez teki). FKGP uzyskała resorty rolnictwa, pracy oraz stanowiska dwóch ministrów bez teki. KDNP otrzymała kierownictwo nad pionem spraw socjalnych. W opozycji do koalicji rządowej, która dysponowała w Zgromadzeniu Krajowym większością bezwzględną, znalazł się SZDSZ – 92 mandaty, FIDESZ – 21 mandatów, MSZP – 33 mandaty. W momencie powstania „gabinet miał status koalicji nadwyżkowej co oznaczało, iż w jego składzie pojawiła się partia »zbędna« (KDNP)”, gdyż dwie pozostałe dysponowały poparciem większości absolutnej w parlamencie (MDF oraz FKGP kontrolowały łącznie 54,1% mandatów)³⁵. Nowa ekipa władzy poza porozumieniem koalicyjnym opierała współpracę na pakcie zawartym z 29 kwietnia 1990 r., zawartym pomiędzy MDF i SZDSZ, w którym podjęto zobowiązanie do wspólnego podejmowania działań w sprawie prowadzenia szybkich zmian legislacyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem nowelizacji konstytucji.

Parlament, pochodzący z wyborów przeprowadzonych w marcu i kwietniu 1990 r., na pierwszym posiedzeniu, które odbyło się 2 maja, wybrał tymczasowego prezydenta Republiki Węgierskiej. 19 czerwca uchwalono poprawkę do ustawy zasadniczej, wprowadzającą zapis o pośrednich wyborach głowy państwa. Pod wpływem żądań posłów MSZP przeprowadzono 29 lipca referendum w sprawie sposobu wyboru prezydenta. Jego wynik nie stał się wiążący z powodu zbyt niskiej frekwencji, chociaż 86% głosujących opowiedziało się za powszechną elekcją³⁶. Trwające kilkanaście miesięcy spory rozstrzygnięto 3 sierpnia, gdy Zgromadzenie Krajowe dokonało elekcji Árpáda Göncza na urząd

114.

³⁴ Zob. np. A. Boros, *Porozumienie demokratów*, „Gazeta Wyborcza” 4.05.1990.

³⁵ R. Herbut, *Systemy partyjne krajów Europy Centralnej i Wschodniej oraz wzorce rywalizacji politycznej*, (w:) *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, red. A. Antoszewski i R. Herbut, Wrocław 1997, s. 159.

³⁶ Zob. M. Szczepaniak, S. Zyborowicz, *Przebudowa ustroju politycznego na Węgrzech i w Czechosłowacji*, Poznań 1995, s. 30-34.

prezydenta³⁷. Otrzymał on poparcie ponad 2/3 członków Zgromadzenia Krajowego (295 deputowanych pochodzących ze wszystkich partii politycznych reprezentowanych w parlamencie)³⁸.

Konstytucjonalisci zauważają, że na kształt polityki prowadzonej przez gabinet premiera Józsefa Antalla niemal wyłączny wpływ miało MDF jako najsilniejsza partia rządowej koalicji, a zwłaszcza jego nurt liberalno-konserwatywny. Do priorytetowych zadań rządu w polityce wewnętrznej i zagranicznej należało: dążenie do nadania Republice Węgierskiej charakteru narodowego (nawiązywanie do tradycji węgierskiej, utrwalanie statusu elit chrześcijańsko-narodowych), wspieranie wzrostu znaczenia warstw średnich, liberalizacja gospodarki, zwalczanie inflacji, wspieranie napływu kapitału zagranicznego, próba rozłożenia spłaty w długi zagranicznym, wstrzymywanie tzw. „spontanicznej prywatyzacji”, walka o wypłatę odszkodowań za straty majątkowe, które ponieśli obywatele w czasie funkcjonowania reżimu komunistycznego, realizacja celów socjalnych, umocnienie pozycji państwa węgierskiego na arenie międzynarodowej, zbliżenie do struktur politycznych i obronnych systemów zachodnich, wspieranie mniejszości węgierskiej za granicą³⁹.

Ujawniony w 1990 r. brak spójności centroprawicowej koalicji rządowej wynikał z kilku powodów. Porozumienie koalicyjne gabinetu sprawującego władzę zawarły partie polityczne zbliżone do siebie pod względem ideologicznym, ale różniące się w koncepcjach rozwiązań szczegółowych, również w obrębie działających w ich ramach różnych nurtów. MDF korzystało z uprzywilejowanej pozycji najsilniejszego podmiotu, nie tworząc kompromisowych rozwiązań uwzględniających oczekiwania koalicjantów. FKGP rozważyła wystąpienie z koalicji ze względu na brak realizacji jednego z jej podstawowych punktów programowych, czyli reprivatyzacji majątków rolnych. Krytyczną ocenę konserwatywno-narodowej opcji gabinetu Józsefa Antalla szczególnie

³⁷ Árpád Göncz pełnił wówczas funkcje prezesa Związku Pisarzy Węgierskich.

³⁸ W kolejnych wyborach uzyskał poparcie 259 deputowanych. B. Dziemidok-Olszewska, *Instytucja prezydenta w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2003, s. 72-73.

³⁹ Rząd Józsefa Antalla, zwłaszcza w początkowym okresie, miał duże trudności z rozwiązaniem niektórych problemów związanych z przekształceniami ekonomicznymi. Brak działań służących stabilizacji gospodarki skutkowało pogorszeniem wskaźników ekonomicznych. Por. L. Benda, *System partyjny Węgier*, op. cit., s. 80.

mocno wyrażali przedstawiciele partii opozycyjnych, które na początku lat dziewięćdziesiątych bardziej rywalizowały niż współpracowali ze sobą, choć pojawiły się pewne symptomy zbliżenia pomiędzy SZDSZ a MSZP. Dzięki niemu 26 września 1991 r. utworzono tzw. Kartę Demokratyczną.

Należy podkreślić szybką i znaczącą ewolucję preferencji wyborczych, która dotknęła partie polityczne tworzące w 1990 r. gabinet Józsefa Antalla. W wyborach samorządowych do żup i gmin z 30 września i 14 października 1990 r. największe straty poniosło MDF oraz FKGP⁴⁰. Wydaje się, że powodem spadku poparcia wyborczego stała się pogarszająca się sytuacja ekonomiczna, a w przypadku FKGP wewnętrzne konflikty (także na tle stosunku do gabinetu). Opozycyjny SZDSZ zdobył najsilniejszą pozycję w radach samorządowych⁴¹.

W 1990 r. i kolejnych latach następowały zmiany wewnętrzne w partiach koalicji rządowej i opozycyjnych wobec ekipy sprawującej władzę⁴². W MDF dominującym w latach 1990-1994 na węgierskiej scenie partyjnej wykształciły się frakcje: chrześcijańsko-demokratyczna, narodowo-liberalna, ludowo-narodowa. Na skutek rozłamów, 5 sierpnia 1993 r. powstała Węgierska Partia Sprawiedliwości i Życia. Po usunięciu reprezentantów frakcji nacjonalistycznej i liberalnej MDF przyjęło konserwatywny charakter. W wyborach parlamentarnych 1994 r. MDF uzyskało 38 mandatów, czyli 126 mniej niż w 1990 r.

FKGP określona została przez węgierskiego politologa M. Bihario za „wyjątkowo trudnego i historycznego partnera koalicyjnego”⁴³. Jej zasadniczym postulatem wyborczym była reprivatyzacja obejmująca zwrot wszystkich ziem zabranych właścicielom sprzed 1947 r. na mocy

⁴⁰ Treść rozdziału IX konstytucji: „Samorządy lokalne” została zapisana zgodnie z uregulowaniami wynikającymi z noweli konstytucyjnej (ustawa LXIII/1990), uchwalonej w sierpniu 1990 r.

⁴¹ Wyrazem dezaprobaty dla sposobów kontaktu partii politycznych ze społeczeństwem była dość niska frekwencja, wynosząca w pierwszej turze – 40,16%, a w drugiej – 28,94%. Zob. *Demokracja lokalna w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, red. A. Miszczuk, Lublin 1995.

⁴² Por. A. Antoszewski, *Ewolucja systemów partyjnych państw członkowskich Unii Europejskiej po 1990 roku*, (w:) *Partie i systemy partyjne państw Unii Europejskiej na przełomie wieków*, Toruń 2009.

⁴³ M. Bihari, *Zmiana ustroju i władzy w Węgrzech (1989-1990)*, op. cit., s. 111.

decyzji podjętych przez władze komunistyczne oraz wypłacenie za nie odszkodowań. Relacje pomiędzy FKGP a koalicyjntami pogorszyły się po 29 czerwca 1991 r. Na przełomie 1991 i 1992 r. w partii nastąpił rozłam, dający podstawę do późniejszego utworzenia Partii Konserwatywnej Drobnych Rolników i Mieszczaństwa (KKPP) oraz Niezależnej Partii Drobnych Rolników (TFKP). 25 kwietnia 1992 r. József Torgyán przed budynkiem parlamentu zorganizował tzw. dzień gniewu, w trakcie którego oskarżał premiera Józsefa Antalla m.in. o rozdzielanie stanowisk państwowych pomiędzy członków rodziny i znajomych⁴⁴. W wyborach parlamentarnych 1994 r. FKGP uzyskała 26 mandatów, czyli o 18 mniej niż w 1990 r.

KDNP po wyborach 1990 r. odbyła zjazd, na którym dotychczasowych liderów zastąpiło kierownictwo złożone z młodych polityków wywodzących się z nurtu chrześcijańsko-społecznego, identyfikującego się z chadecją zachodnioeuropejską. W wyborach 1994 r. otrzymała 22 mandaty, czyli 2 więcej niż w poprzednich.

Także w ugrupowaniach należących do opozycji następowały istotne zmiany. SZDSZ podzielił się na kilka frakcji: liberalną, liberalno-konserwatywną, socjalliberalną, burżuazyjno-liberalną⁴⁵. Pod koniec 1991 r. nastąpił w nim kryzys spowodowany zmianami w kierownictwie, opowiadającym się przeciwko współpracy z MSZP i układowi bipolarnemu na scenie politycznej. Poprzedni liberalno-lewicowi liderzy skłonni byli współpracować z MSZP. W 1992 r., umocnił się nurt socjalliberalny (liberalno-lewicowy). W wyborach parlamentarnych 1994 r. partia uzyskała 69 mandatów, czyli o 23 mniej niż w 1990 r.

FIDESZ, w którym działały dwie frakcje: liberalno-lewicowa oraz radykalna, starał się zmienić swój poprzedni wizerunek partii młodzieżowej. Nurt liberalno-lewicowy dopuszczał możliwość współpracy z MSZP, czemu przeciwstawiał się nurt radykalny. Na V Zjeździe, w kwietniu 1993 r., usunięto ze statutu formalne cechy organizacji młodzieżowej, przede wszystkim górną granicę wieku członków (35 lat). W wyborach parlamentarnych 1994 r. uzyskał 20 mandatów, czyli 2 mniej niż w 1990 r.

MSZP po wyborach 1990 r. opuścił Miklós Neméth, a w listopadzie

⁴⁴ B. Góralczyk, *Węgry: Transformacja pokomunistyczna 1990-2003*, op. cit., s. 60.

⁴⁵ W. Jednaka, *Partie polityczne wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, op. cit., s. 116.

Imre Pozsgay, który wspólnie z Zóltanem Biró (byłym przewodniczącym MDF) utworzył Narodowy Związek Demokratyczny – NDSZ. Od 1992 r. MSZP zdobywała coraz większą akceptację społeczną. W wyborach parlamentarnych 1994 r. otrzymała 209 mandatów, czyli o 176 więcej niż w 1990 r. Posiadając samodzielnie większość absolutną mandatów (większość bezwzględna wynosiła 194 mandaty w liczącym 386 deputowanych Zgromadzeniu Narodowym) utworzyła rząd z SZDSZ dysponującym 69 mandatami. Koalicja gabinetowa posiadała łącznie 278 mandatów, przy większości kwalifikowanej 2/3 wynoszącej 258 głosów⁴⁶.

Wyniki wyborów parlamentarnych 1994 r. znacznie różniły się od wyborów 1990 r. MSZP uzyskała 209 mandatów (54,14%), SZDSZ – 69 mandatów (17,88%), MDF – 38 mandatów (9,84%), FKGP – 26 mandatów (6,74%), KDNP – 22 mandaty (5,70%), FIDESZ – 20 mandatów (5,18%), Związek Agrarny – 1 mandat (0,26%), wspólni kandydaci 1 mandat (0,26%)⁴⁷. MSZP, którą na początku przemian ustrojowych inne ugrupowania parlamentarne izolowały, nie tylko zwyciężyła, ale także uzyskała możliwość sformułowania gabinetu jednopartyjnego⁴⁸. Przewodniczący partii oraz kandydat na premiera po ogłoszeniu wyników podkreślił, że pierwszy raz w dziejach Węgier socjaliści „zdobyli władzę w demokratyczny sposób”⁴⁹. Utworzony po wyborach w 1990 r. pierwszy niekomunistyczny rząd Józsefa Antalla cechowała stabilność wyjątkowa dla postkomunistycznej Europy, ale zakres i sposób wprowadzania reform nie zyskał akceptacji znacznej części obywateli. Zdecydowało to o stratach wyborczych w 1994 r., w wyniku których koalicję rządową utworzyła MSZP oraz SZDSZ. Premierem został lider MSZP Gyula Horn.

Reasumując, należy przyznać, że zapoczątkowany na Węgrzech od przełomu lat 80-tych i 90-tych XX wieku proces przemian politycznych,

⁴⁶ Zob. np. K.A. Wojtaszczyk, *Partie polityczne w państwie demokratycznym*, Warszawa 1998.

⁴⁷ www.valasztas.hu

⁴⁸ R. Markowski, G. Toka, *Zwrot na lewo w Polsce i na Węgrzech pięć lat po upadku komunizmu*, (w:) *Wybory parlamentarne 1991 i 1993*, Warszawa 1993; M. Szczepaniak, S. Zyborowicz, *Przebudowa ustroju politycznego na Węgrzech i Czechosłowacji*, Poznań 1995.

⁴⁹ T. Olszański, *Głowa na rusztowaniu*, „Polityka” 1994, nr 24 (1936). Zob. także: G. Łubczyk, *Polityczna kostka Rubika*, „Rzeczpospolita” 14.10.1993; *Lewica wygrała*, „Rzeczpospolita” 30.05.1994.

ekonomicznych i społecznych był z wielu powodów jednym z bardziej interesujących. Warto zauważyć, że Węgrzy odegrali rolę pionierską w „wychodzeniu z systemu realnego socjalizmu”. Jak w większości państw Europy Środkowej i Wschodniej transformacja miała tam przebieg pokojowy, ewolucyjny, oparty na negocjacjach i kompromisie (tzw. „rewolucji wynegocjowanej”). Część poprzedniej nomenklatury opowiedziała się za przeprowadzeniem reform, wchodząc w skład MSZP, a wyrazem zainicjowanego negocjacyjnego charakteru przeobrażeń było m.in. powołanie w 1988 r. trójstronnej komisji pracowników, przedstawicieli strony rządowej i kierowników zakładów pracy do uzgodnień wzajemnych relacji pomiędzy pracownikami a pracodawcami⁵⁰. Czynniki zewnętrzne (przyzwolenie ZSRR na zmiany, „jesień ludów” i rozkład systemu komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej) odegrały dużą rolę, ale na Węgrzech zmiany zaczęły się od wewnątrz⁵¹. Wprowadzona przez rządzące elity komunistyczne liberalizacja stosunków politycznych wpłynęła na pluralizację życia politycznego i społecznego jeszcze w ramach systemu niedemokratycznego⁵². Wstępnym impulsem na drodze przejścia do demokracji było pojawienie się grupy reformatorów w Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej, którzy zdecydowali się na wprowadzenie odgórnych reform chcąc wyprzedzić niezadowolone społeczeństwo (tzw. „ucieczka do przodu”)⁵³. Do delegitymizacji ówczesnego systemu władzy przyczyniła się pogarszająca się sytuacja ekonomiczna (wysokie zadłużenie, płynny budżet państwa, chaos administracyjny) wywołująca silną potrzebę zmian prowadzonych w

⁵⁰ S. Rose-Ackerman, *Od wyborów do demokracji. Budowa państwa odpowiedzialnego przed społeczeństwem w Polsce i na Węgrzech*, przełożył J.S. Kugler, Warszawa 2008, s. 50.

⁵¹ W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 1997, s. 367 i in.; E. Cziomer, *ZSRR wobec przemian politycznych w Europie Środkowej i Wschodniej*, (w:) *Łagodna agonia realnego socjalizmu*, red. J. Hausner, T. Klementowicz, Warszawa 1991; J. Holzer, *Komunizm w Europie*, Warszawa 2000.

⁵² J. Kadar w 1983 r. podczas wizyty w ZSRR próbował uzyskać zgodę J. Andropowa na wprowadzenie „pakietu reform” na Węgrzech. Sytuacja zmieniła się pod wpływem reform zainicjowanych przez M. Gorbaczowa. Zob. J. Kochanowski, *Węgry*, op. cit., s. 178; J. Holzer, *Komunizm w Europie*, Warszawa 2000, s. 146 i in.; J. Wojnicki, *Trudna droga do demokracji*, op. cit., s. 19 i in.

⁵³ Jako pierwsza w Europie Środkowo-Wschodniej została rozwiązana partia komunistyczna.

kierunku transformacji ustrojowej⁵⁴. O realizację przeobrażeń walczyła węgierska opozycja, która od początku była spluralizowana (wielość nurtów i programów, szerokie spektrum ideowe)⁵⁵.

Wydarzenia poprzedzające rok 1990 i rozgrywające się w jego kolejnych miesiącach dały podstawę do przebudowy węgierskiego systemu politycznego w wielopartyjną demokrację parlamentarną⁵⁶. W rezultacie porozumień politycznych zawartych w latach 1989-1990 powstały ramy systemu parlamentarno-gabinetowego określanego jako „zracjonalizowany” system rządów parlamentarno-gabinetowych ze wzmocnioną pozycją premiera lub zbliżony do quasi-kanclerskiej struktury rządów⁵⁷. Węgry, które obok Polski najwcześniej rozpoczęły przemiany ustrojowe, jako pierwsze państwo Układu Warszawskiego zostały przyjęte do Rady Europy. Stały się następnie członkiem innych organizacji politycznych, gospodarczych i wojskowych, o zasięgu regionalnym, europejskim i światowym. Udane próby zacieśnienia współpracy z krajami regionu Europy Środkowo-Wschodniej oraz integracji z państwami zachodnimi mogły być zrealizowane w efekcie tranzycji demokratyzacyjnej jaka miała miejsce w Republice Węgierskiej, zapoczątkowanej etapem wstępnym końca lat 80-tych i początku lat 90-tych XX wieku⁵⁸.

⁵⁴ Np. w 1986 r. zadłużenie wynosiło 7.7 miliarda USD. Zob. J. Gorzkowski, W. Morawski, *„Jesień ludów”*, Warszawa 1991, s. 50 i in.

⁵⁵ W skali europejskiej węgierska pluralistyczna scena opozycyjna już na początku przemian społeczno-politycznych była wyjątkiem. B. Góralczyk, *Węgierski pakiet*, Warszawa 2000; K. Sobolewska-Mysłik, *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej po 1989 roku*, Kraków 1999.

⁵⁶ Już w 1988 r. grupy opozycyjne uzyskały przyzwolenie na organizowanie się, aby następnie wynegocjować termin przeprowadzenia pierwszych wolnych wyborów parlamentarnych (uzgodnienia z czerwcą – wrzesień 1989 r.), prezydenckich oraz samorządowych.

⁵⁷ Zob. W. Brodziński, *System konstytucyjny Węgier*, op. cit., s. 55. Ukształtowały się podstawy systemu wielopartyjnego, w latach 1990-1994 r. z jedną partią do minującą: 1990 r. – MDF, 1994 r. – MSZP, który ewoluował w 1998 r. do systemu wielopartyjnego z dwiema partiami dominującymi (FIDESZ, MSZP), aby później stabilizując się przekształcać się w swoisty bipolarny układ partyjny. M. Bocian, A. Körmédy, A. Rosłonek, *Węgry, (w:) Nowa dziesiątka Unii Europejskiej*, Warszawa 2005, s. 588.

⁵⁸ Zob. J. Snopce, *Węgry. Zarys dziejów i kultury*, Warszawa 2002; W. Brodziński, *Republika Węgierska, (w:) W. Brodziński, D. Górecki, K. Skotnicki, T. Szymczak, Wzajemne stosunki między władzą ustawodawczą a wykonawczą (Białoruś, Czechy, Litwa, Rumunia, Słowacja, Węgry)*, Łódź 1996; W. Orłowski, *Republika Węgierska, (w:) Ustroje państw współczesnych*, t. 2,

Zhrnutie

Začiatky demokratických zmien v Maďarsku – predpoklady, priebeh udalostí, dôsledky roku 1990

V štátoch strednej a východnej Európy na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia začal spoločensko-politický a ekonomický prerod, ktorý vyústil do zmien na politickej mape sveta. Pre nástup procesu demokratizácie v Maďarsku a dosiahnutie úspechu v uskutočňovanej systémovej transformácii boli dôležité udalosti z polovice 80. rokov, kedy sa začala obmedzená demokratizácia štátu. Jej prejavom sa okrem iného stalo zloženie parlamentu, kde bolo v roku 1985 zvolených niekoľko desiatok nezávislých poslancov. Priebeh procesu pozostával z niekoľkých etáp: rok 1987 – február roku 1989, marec – október roku 1989, október 1989 – marec/apríl roku 1990, od marca/apríla roku 1990. Vzhľadom na ideologické a programové rozvrstvenie opozičných strán zásadné jednania pri „národnom okrúhlym stole“ (nazývanom aj „trojuholníkový“) zostali predurčené predstaviteľom opozície („opozičný okrúhly stôl“). Kontroverzie vyvolali predovšetkým rozchádzajúce sa návrhy spôsobu voľby, ako aj termínov volieb hlavy štátu (voľba priama, nepriama, pred či po voľbách do Krajinského zhromaždenia). 25. marca (I. kolo) a 8. apríla (II. kolo) 1990 sa konali prvé povojnové demokratické parlamentné voľby, v ktorých získalo najviac mandátov Maďarské demokratické fórum (MDF), ako aj Zväz slobodných demokratov (SZDSZ). 3. augusta 1990 maďarský parlament zvolil Árpáda Göncza do úradu prezidenta (od 2. mája vykonával funkciu dočasného prezidenta Maďarskej republiky). Vláda Józsefa Antalla mala na začiatku ťažkosti s riešením časti praktických činností spojených s transformáciou, čo prispelo k rýchlemu a zreteľnému vývoju volebných preferencií (voľby do samosprávy 30. septembra a 14. októbra roku 1990, parlamentné voľby 8. mája – I. kolo a 29. mája – II. kolo roku 1994). Maďarsko, ktoré popri Poľsku najskôr začalo so zmenami systému, bolo prijaté do Rady Európy a následne sa

red. E. Gdulewicz,, Lublin 2002; K. Skotnicki, *Systemy rządów parlamentarnych w wybranych państwach Europy Środkowej (Czechy, Słowacja, Węgry)*, (w:) *Konstytucyjne systemy rządów*, red. M. Domagała, Warszawa 1997; M. Szczepaniak, *System polityczny Węgier*, (w:) P. Andrzejewski, P. Deszczyński, K. Gołata, M. Szczepaniak, *Europejskie systemy polityczne*, Poznań 1996.

stalo členom ďalších hospodárskych a vojensko-politických organizácií v regionálnom, európskom a celosvetovom dosahu.

Summary

The beginnings of democratic political changes in Hungary. Conditions, the course of events, the implications of the 1990

The article concerns the origins of the Hungarian democratic political system. The author makes an attempt to characterize the political changes, taking place in the country since the late 80's and the beginning of 90's in the last century. Particular attention has been paid to the conditions, the course of events and consequences of these events in the year 1990.